

**BOSHQARUV SOTSILOGIYASI TARIXI SHARQ
MUTAFAKKIRLARINING BOSHQARUVDAGI QARASHLARI**

IBRAGIMOV JAHONGIR TOSHNIYOZIVICH

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

LUXMONOV O'RALXON MASHRAB O'G'LI

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali 3-kurs talabasi

MURODULLAYEVA ZARINA NIGMATULLO QIZI

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali 3-kurs talabasi

ANNOTATSIYA: *Sharq xalqlarining hayoti, sotsiologik qarashlari, Sharq davlatlarida xudo davlat boshqaruvi barqarorligini ta'minlovchi obraz sifatida talqin etib kelinganligi, Gomer, Muso, Konfutsiy, Zardusht, Budda singari buyuk shaxslar tarixi haqida ma'lumotga ega bo'lamiz.*

KALIT SO'ZLAR: *Sharq xalqlarining hayoti, o'zlikni anglash, ozodlikni qadrlash, sokinlik va bexavotirlik, qonun-qoidalar, shaxslararo siyosiy, iqtisodiy, axloqiy qarashlar.*

Sharq xalqlarining hayotga va ijtimoiy boshqaruvga bo'lgan sotsiologik qarashlari mohiyat e'tiboriga ko'ra, G'arb sotsiologlarining ijtimoiy yondashuvlaridan farq bor. Qadimgi Sharq kishisi uchun o'zlikni anglash, ma'naviy komillikka erishish, ozodlikni qadrlash moddiy borliqdan voz kechish, tashqi dunyo tashvishlarini inkor etish, o'zlikda sokinlik topishga intilish harakatlaridan iboratdir. Sharq kishisi uchun individualizm hamisha halokat, jamoada uyg'unlashuv esa sokinlik va bexavotirlik omili bo'lib kelgan. Jamoaviy xavfsizlikni ta'minlash ehtiyoji Sharqda juda qadimgi davrlardayoq davlatchilik tizimlarini tarkib toptirdi.

Va yana, Sharqda iqtisodiy murakkabliklar, ob-havo, suv muammolarining keskinligi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining faqat sug'orish vositasida yetishtirilishi, ularni saqlash masalalari muayyan markazlashgan idora tizimlarini tarkib toptirish hamda boshqarish zaruratini kun tartibiga chiqargan. Bu esa miloddan

avvalgi II ming yillikning o'rtalaridan boshlab Misr, Hindiston, Mesopotomiya, Xitoy va Markaziy Osiyoda davlatchilikning mustahkam an'analari yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Sharq davlatchiligi negizida ijtimoiy birlik mutloqlashtirilar, jamiyatda jamoaviy yaxlitlik amal qilar, alohida shaxslarning o'zligini jamoa ixtiyoridan tashqarida individual namoyon etishi ma'qullanmas edi. Shaxslararo siyosiy, iqtisodiy, axloqiy qarashlar birligi, qaror qabul qilinishida mutloq yakdillik, sharqona birdamlik va hamjihatligining ma'naviy asosini ifoda etardi.

Sharq davlatlarida xudo davlat boshqaruvi barqarorligini ta'minlovchi obraz sifatida talqin etib kelingan. Masalan, Xitoyda imperatorni ilohiy zot, ya'ni osmon farzandi sifatida, Misrda fir'avnni xudo – iloh tarzida, qadimgi Shumer davlatida esa podshoh xudoning aynan o'zi, deb ham talqin etib kelingan. Fir'avn va podshohlar hukmi nafaqat jamiyatga, balki tabiatga ham ta'sir eta oluvchi kuch sifatida tushunilgan. Shu boisdan ham ekin ekish chog'ida birinchi omoch yurgizish, hosilning birinchi hosilini olish, biror bino qurilishida ilk tosh yoki g'ishtning ramziy baraka, quvvat beruvchi ilohiy kuch sifatida podshoh tomonidan quyilishi, farzandlarga ism quyishda podshoh- ning ismiga nisbat berish odatlarining ildizlari hukmdorlarni xudo bilan aynan bir xil voqelik, deb anglashdan tug'ilgandir.

Insoniyat tarixida shaxslarni ilk daf'a xudo darajasida emas, alohida, yetuk insonlar sifatida anglovchi yondashuv Gomer, Muso, Konfutsiy, Zardusht, Buddha singari buyuk shaxslar tarix sahnasiga chiqqanidan so'ng shakllandi. Zardushtiylik dinining asosi bo'lgan «Avesto» miloddan avvalgi VIII asrda yaratilgan bo'lib, Avesto so'zi «Upasta», ya'ni qonun-qoidalar, me'yoriy asoslar ma'nosini anglatadi. «Avesto» kitobini Zardusht Spitamalik Purishasp o'g'li yaratgan va hozir biz yashayotgan hududda yakka xudolikka asos solgan. U Axura Mazdani tabiatning yaratuvchisi va boshqaruvchisi sifatida talqin etadi. Axura Mazda «oliy daholi hukmdor» degan ma'noni anglatib, odamlarni o'zlikni anglash hamda o'zligiga ega bo'lishga va yovuz kuchlarga, ijtimoiy-axloqiy illatlarga qarshi kurashishga chorlagan.

Sharq sotsiologiyasi maktabida Xitoy mutafakkirlarining keng ijtimoiy qarashlari alohida o'rin tutadi. Miloddan avvalgi Sin va Xan davrlarida Xitoyda

kuchli markazlashgan imperiyalar tarkib topdi. Bu davr uchun harakterli hol shundan iboratki, imperiyagacha bo'lgan davrda amal qilgan «ixtilofdagi hukmdorlar» tarqoq mafkuralarining Xitoyni buyuk davlat darajasida yuksalishiga xizmat qiluvchi yangi milliy g'oya bilan birlashuvi, ya'ni osmon obrazining iloqiy ramz sifatida qabul qilinishi bo'ldi. Binobarin, diniy mutaassiblik va kosmologiya g'oyalari Xitoy xukmdorlarini azaldan osmoniy xukmdor mavqeiga yuksalish orzulari yo'lida xizmat qilib kelar edi. Xitoy va butun Sharq mamlakatlariga xos bo'lgan ramzlar ilohiyligiga ishonish esa kosmologiya g'oyasining qabul qilinishiga turtki bo'ldi.

Konfutsiy kishilarni jamiyatda egallab turgan o'rinlarini, ijtimoiy mavqelarini o'zgartirishlariga qarshi turgan. U insonlarning o'z ijtimoiy mavqelarini o'zgartirish yo'lidan emas, balki shu mavqe mazmunini teran bilimlar bilan boyitishga chaqiradi. Bilimlar kishiga nafaqat ma'lumotli bo'lish uchun, balki to'g'ri ish tutish, oqil xatti-harakatlar qilish uchun ham kerakdir. Konfutsiy Sharq mutafakkirlariga xos xususiyatlarni namoyon etib, jamiyatda kishilar turli ijtimoiy tabaqalarda yashashlarini ma'qullagan holda bu tabaqalar o'rtasida doimiy murosa, kelishuv bo'lishini, ziddiyatlarga aslo yo'l qo'ymaslik zarurligini uqtiradi. Konfutsiy ham ijtimoiy taraqqiyot davlatlararo va tabaqalararo konsensus-yakdillik, hamfikrlilik amalga oshgandagina yuz berishiga qat'iy ishonadi. Qadimgi Sharq faylasufi, uning teologik asoslari qadimgi Movarounnahr hududida yashovchi xalqlarning ijtimoiy jarayonlarga munosabatlari va fikrlash tarziga bevosita o'z ta'sirini ko'rsatgan. Xususan, o'zbek xalqi va uning boy ma'naviyatining shakllanishi uchun islom dinining kirib kelishi va uning xalq tomonidan qabul qilinishi o'ziga xos hodisa bo'ldi, deb hisoblash mumkin. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, o'zbek xalqi islom diniga o'z milliy xususiyatlari, urf-odatlarini, turmush tarzi, an'analari bilan kirib keldi. Bu esa qabul qilingan islom teologiyasi nazariyasiga tegishli aniqliklar va tadrijiy o'zgartirishlar kiritilishini taqozo eta boshladi. Movarounnahr jamoatchilik fikri tarixini o'rganishda Abu Mansur al-Moturidiyning o'rni beqiyosdir.

Sunniylik asosidagi islom dinida katta yo'nalishni tashkil etuvchi Moturidiya maktabining asoschisi Abu Mansur al-Moturidiy asarlariga nafaqat dinshunoslik, balki jamiyat, jamoa, ijtimoiy jarayonlar va xususan shaxs haqidagi ta'limot sifatida

yondashish, ularni Movarounnahr xalqlari hayot tarzi, mentalitetiga muvofiq keluvchi, ularni g'oyaviy, e'tiqodi yakdillikka undovchi yaxlit ilmiy sotsiologik konsepsiya sifatida baholash va har tomonlama o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Al-Moturidiy jabariylarning insonni hamma amallari oldindan uning taqdirida yozib qo'yilgan, shu boisdan u o'zi qilayotgan ishlarga mas'ul emas, degan nuqtai nazarini ham, qadariylarning Oллоh inson faoliyatlari va amallarining himoyachisi emas, degan nuqtai nazarini ham asosli tanqid qilib, inson yaxshi va yomon amallarini o'z erkiga ko'ra tanlashi va bu yo'lda Oллоhning madadini olishi nazariyasini ilgari suradi.

Shu asoslarda Al-Moturidiy Movarounnahr jamoatchilik fikrining ma'naviy asoslari kuchli insoniy mazmun bilan boyitilishiga katta hissa qo'shadi. Al-Moturidiy insondagi ixtiyor, tanlash imkoniyati jamoaga qarshi yunaltirilmasligi, shaxs davlat oldida mas'ul bo'lgani kabi, davlat ham shaxs oldida mas'ul bo'lishini nazariy asoslaydi.

Movarounnahrda tabiat va jamiyatni sotsiologik anglash va o'rganish ulug' mutafakkir Al-Forobiy tomonidan jiddiy kengaytirildi. U Abu Mansur al-Moturidiy tomonidan ilmiy-teologik jihatdan asoslangan inson erki nazariyasini yanada rivojlantirdi. U o'zining «Fozil odamlar shahri» asarida insondagi insonlik mohiyati o'zlikni anglashdan boshlanishi, fozil shaxs voqea va hodisalarning mohiyatini idrok eta bilishini, mohiyatga intilish Haqni tanish ekanligini, insonga berilgan ruh aqlni rivojlantirish- ga, unga quvvat bag'ishlashga mas'ul ilohiy kuch ekanligini, aql esa inson tomonidan narsalarni mohiyatan tanlab farqlashga ko'mak berishini asoslab beradi.

Xullas, Sharq sotsiologiya maktabi rang-barang ta'limotlar guldastasidan iborat bo'lib, bugungi kunda hayotimizda tobora mustahkam o'rin olayotgan milliy yuksalish g'oyasi uchun ilmiy-nazariy, diniy va dunyoviy poydevor vazifasini o'taydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, boshqaruv tarixida sharq mutafakkirlarining ijtimoiy siyosiy islohotlari juda kengdir. Biz bundan faqat o'rnak olishimiz kerak. Va shunga loyiq avlod bo'lishimiz kerakdur.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi o‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” kitobi
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
3. O‘zbekistonning yangi tarixi. Uchinchi kitob. Mustaqil O‘zbekiston tarixi. T.: Sharq, 2000.
4. O‘zbekiston Respublikasi: Mustaqil davlatning bunyod bo‘lishi. T., O‘zbekiston, 1992
5. Mustakil O‘zbekistan tarixining dastlabki saxifalari. - Toshkent, 2000.
6. Mustaqil O‘zbekiston tarixi. Mas’ul muharrir A.Sabirov. - Toshkent: Akademiya, 2013.
7. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug‘at // M.Abdullayev va boshqalar: to‘ldirilgan uchinchi nashr. - Toshkent: Sharq, 2006
8. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2017.
9. O‘zbekiston tarixi. 3-kitob. Mustaqil O‘zbekiston tarixi.T.Sharq. 2011.
10. Mustakil O‘zbekistan tarixining dastlabki saxifalari. - Toshkent, 2000.